

Nie(do)czytany

Problemy recepcji twórczości Tomasza Olizarowskiego (Kilka uwag)

Kamila Supeł*

DOI 10.24425/r.l.2021.138756

ruch literacki • R. LXII • 2021 • Z. 6 (369) PL

PL ISSN 0035-9602

Tomasz Olizarowski (T.A.O., Dydyń Olifir), urodzony w roku 1811, uczeń Liceum Krzemienieckiego, powstaniec listopadowy i działacz emigracyjny, debiutował w prasie prawdopodobnie na łamach „Czasopisma Naukowego od Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich Wydawanego” (1831, z. 3) trzema hymnami. Chętnie sięgał również po sonety, dumki, poematy, bajki, dramaty, powieści prozą, fraszki i aforyzmy. Chociaż pisał wiele, publikował w poczytnych periodykach, odczytywał swoje utwory podczas publicznych uroczystości i zgromadzeń literackich, był rozpoznawany przez dziewiętnastowieczną krytykę, to u progu XX wieku pamięć o nim zaczęła zanikać. W literaturze przedmiotu obecne pozostały jedynie poematy *Zawerucha*. *Powieść ukraińska* i *Bruno* zamieszczone w tomiku z 1836 roku¹ oraz dwa wiersze poświęcone Adamowi Mickiewiczowi². Inne

* Kamila Supeł – doktorantka, Szkoła Doktorska Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

<https://orcid.org/0000-0003-3440-2369>

¹ Oba utwory ukazały się ponownie, w odmiennych wersjach, w trytomowych *Dziela* Olizarowskiego (1852).

² Mowa o utworach: *Wiersz do....* oraz *Wiersz Olizarowskiego do A... M...*, opublikowanych w „Dzienniku Narodowym” 1841, nr 23 i 32. Znane są przede wszystkim z tego, że stały się dla Mickiewicza impulsem do nawiązania korespondencji z Olizarowskim. Zob. list z 30 sierpnia [1841] roku, [w:] A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. XV, *Listy*, cz. 2, 1830–1841, Warszawa 2003, s. 645.

liryki, w najlepszym razie, były ogólnie charakteryzowane, omawiane w większej grupie tekstów, nierzadko w nawiązaniu do poezji autora *Sonetów krymskich*³. O najważniejszych, zdaje się, dla T.A.O. utworach dramatycznych wypowiedział się właściwie tylko Tadeusz Sivert, który przygotowywał nadto ich wybór (niestety nigdy go nie opublikował)⁴. Wśród innych badaczy zainteresowanie wzbudzały co najwyżej przekłady francuskich dramatów *Konfederaci barscy* i *Jakub Jasiński* Mickiewicza oraz podjęta przez tłumacza próba dokończenia pierwszego z nich⁵. Dopiero kilka ostatnich lat przyniosło intensyfikację badań nad twórczością Olizarowskiego i refleksji zaczęto poddawać kolejne, mniej znane teksty. Coraz częściej pojawiały się głosy, że T.A.O. to twórca niedoceniany, niesprawiedliwie potraktowany przez historię literatury – czytany niedogłębnie lub nieczytany wcale. Swego rodzaju niedoczytanie wiąże się również ze stanem opracowania dorobku Olifira – brakuje pełnych wykazów zarówno jego licznych utworów, jak i prac im poświęconych. Z tego powodu łatwo przeoczyć nieobiegowe materiały, wcześniejsze analizy i spostrzeżenia. Nieustająco odkrywane są również zupełnie nowe źródła. Niewiele utworów T.A.O. doczekało się opisu ich sytuacji tekstologicznej, ale także i w ich przypadku zazwyczaj nie można mówić o ostatecznym wyniku badań – w zbiorach różnych bibliotek badacze

³ Zob. np. T. Sivert, *Olizarowski i jego patriotyczna liryka emigracyjna*, „Prace Polonistyczne” 1964, seria XX, s. 235–244; M. Maciejewski, *Od erudycji do poznania. Z dziejów romantycznej liryki opisowej*, „Roczniki Humanistyczne” 1966, t. XIV, z. 1, s. 71; W. Wasyleńko, *Tomasz August Olizarowski. Tragizm wyobcowania*, [w:] tegoż, *Ukraińskim tropem polskich pisarzy XIX i XX w.*, Poznań 1996, s. 45–50; A. Nowacki, *Wiersze Tomasza Augusta Olizarowskiego (Ze zbiorów Ukraińskiej Biblioteki Narodowej im. Wołodymyra Wernadskiego w Kijowie)*, „Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych” 2018, s. 53–66 (ostatni z artykułów odnosi się do badań Wołodymyra Wasyleńki).

⁴ Zob. A. Tchórzewski, *Dwie spore teczki*, „Poezja” 1983, nr 11/12, s. 194. Jeden z artykułów Siverta miał stanowić fragment wstępu do *Wyboru pism*. Zob. T. Sivert, „*Konfederaci barscy*” Mickiewicza w przekładzie i z „*Dokończeniem*” T.A. Olizarowskiego, „Przegląd Humanistyczny” 1969, nr 4, s. 91. Innemu dramatowi, *Rogniedzie*, poświęciła studium również Nela Warfołomejewa. Zob. Н. Варфоломеева, *Історична драма „Рогнеда” у рукописній спадщині Томаша Августа Олізаровського*, „Київські Полоністичні Студії” 2013, t. 22, s. 244–249.

⁵ Zob. np. W. Hahn, „*Konfederaci Barscy*” Adama Mickiewicza w uzupełnieniu Tomasza Olizarowskiego, „Pamiętnik Literacki” 1948, nr 38, s. 418–428; M. Rudkowska, *Tomasz Augusta Olizarowskiego szansa na dramat narodowy*, „Teksty Drugie” 1998, nr 5, s. 125–136. Olizarowski niemal równocześnie (w latach 60. XIX wieku) tłumaczył na język polski *Konfederatów barskich* i pisał ich dokończenie.

odnajdują kolejne warianty lub dokumenty dostarczające nieznanych dotąd informacji. Nie można więc zapominać o potrzebie stałego weryfikowania i aktualizowania nawet najnowszych ustaleń.

Poeta spóźniony

W pierwszej połowie XIX wieku recenzenci utworów Olizarowskiego zachwycali się jego warsztatem językowym i nie odmawiali oryginalności nawet debiutanckim poematom – dostrzegając odwołania do twórczości Adama Mickiewicza, Józefa Bohdana Zaleskiego i Seweryna Goszczyńskiego, podkreślali jego indywidualność w korzystaniu z dorobku poprzedników. W kolejnych latach krytyka nie zawsze wypowiadała się o nim entuzjastycznie, ale też nie jednoznacznie negatywnie. Wciąż zaliczano go do wybitniejszych polskich poetów⁶. Mniej przychylnie zaczęto się do niego ustosunkowywać w następnym stuleciu; w drugiej połowie XX wieku dominowały już sądy, że to twórca drugorzędny, nieinteresujący, przeciętny czy wręcz mierny. Wśród wielu historyków literatury panowało przekonanie o całkowitej wtórności jego utworów. Opinie pojedynczych badaczy, którzy zwracali uwagę na charakter odniesień do twórczości innych autorów w tekstach T.A.O., głos polemiczny czy żartobliwe nawiązania, dystans do zastanych wzorców literackich i elementy nowatorskie w utworach „spóźnionych”, były rzadko zauważane. Podzielone, często skrajnie różne, w tej kwestii zdania obserwuje się do dzisiaj.

Spory o wartość spuścizny Olizarowskiego najłatwiej pokazać na przykładzie poematów z *Poezyj* (1836), czyli jego najbardziej znanych i tym samym najczęściej komentowanych utworów. Według Marka Kwapi-

⁶ W XIX wieku twórczość T.A.O. skomentowali m.in.: B., *Sławianin, zebrany i wydany przez Stanisława Jaszowskiego*. T.I. Lwów 1837. Tomasz August Olizarowski (rec.), „Pamiętnik Naukowy” 1837, t. 3, z. 8, s. 255–257; M. Gr[abowski], *O szkole ukraińskiej poezji*, [w:] tegoż, *Literatura i krytyka*, t. 1, Wilno 1840, s. 11–19, 26 i n.; „The Foreign Quarterly Review” 1840, vol. XXV, s. 185–186; E.D. [E. Dembowski], *Piśmiennictwo polskie w zarysie*, Poznań 1845, s. 368–369; W. Budzyński, *Kilka uwag o poezji narodowej z powodu nowo wydanych „Woskresenek” Tomasza Augusta Olizarowskiego*, Paryż 1846; J. Aleksander [J.A. Miniszewski], *List trzeci*, „Gazeta Polska” 1850, nr 47–49; W. Nehring, *Kurs literatury polskiej dla użytku szkół*, Poznań 1866, s. 165–166; W. Krański, *Historyja literatury i oświaty narodu polskiego*, Wrocław 1867, s. 365–367; Omikron, *Kronika krakowska*, „Gazeta Narodowa” 1874, nr 34; [J. Tokarzewicz], *Listy J.T. Hodiego*, „Kłosy” 1877, nr 601–602; L. Sowiński, *Tomasz August Olizarowski*, „Kłosy” 1879, nr 751–753; J.H. Rychter, *Giulieta. Rys literacki*, „Tygodnik Ilustrowany” 1884, nr 93, s. 235–237; P. Chmielowski, *Historyja literatury polskiej, z przedmową B. Chlebowskiego*, t. 5, Warszawa 1900, s. 92–94.

szewskiego Michał Grabowski, jeden z pierwszych krytyków *Zaweruchy*, „nazbyt wysoko” ocenił poemat, który to nie wychodził „poza literackie szablony przedlistopadowej «szkoły ukraińskiej»”⁷. Opinię tę podzielili Stanisław Jedynek i Agnieszka Wnuk, dodając, że utwór jest też bardzo słaby warsztatowo (badaczka stwierdziła, że wręcz „graniczy z grafomanią”)⁸. Jeszcze surowiej wyraził się Zbigniew Żabicki o *Brunie*, dla którego utwór ten stanowi jeden z jaskrawych przykładów „epigońskiego spłylenia wielkiej literatury romantycznej” i wiąże się z „poważnym regresem w stosunku do twórczości czołowych pisarzy” tego czasu⁹. Maria Janion cytowała poemat obok innych tekstów „byronizujących” lub „werteryzujących”, które według niej można „traktować jako zbiór stereotypów literackich epoki, jako bezimienny głos Epigona”¹⁰. Znacznie słabszy oddźwięk znalazła interpretacja Piotra Chlebowskiego, według którego Olizarowski należy „do tych, którzy poszukują, próbują, może nawet czasem nieudolnie, pchnąć literaturę i idee, których jest ona nośnikiem, na nowe tory”¹¹. Badacz wykazywał, że T.A.O. „odwołując się do wypracowanych wzorców literackich [...], dąży w istocie do ich przekształcenia, przeobrażenia”¹². W *Zawerusze* z kolei Małgorzata Burzka-Janik, podobnie

7 M. Kwapiszewski, *Kozak romantyczny. Dzieje motywu*, [w:] tegoż, *Późny romantyzm i Ukraina. Z dziejów motywu i życia literackiego*, Warszawa 2006, s. 22. Zob. także: M. Gr[abowski], dz. cyt., s. 84–85.

8 S. Jedynek, „Szkoła ukraińska” w polskim romantyzmie, [w:] „Szkoła ukraińska” w polskim romantyzmie, red. S. Tkaczow, Tarnopol 2002, s. 21; A. Wnuk, *Polska romantyczna powieść poetycka. Wyznaczniki i konteksty gatunkowe*, Warszawa 2014, s. 257, 270. Odmienne zdanie wyraziła kilkadziesiąt lat wcześniej Maria Bielanka-Luftowa, według której *Zawerucha* „wykazuje wyraźne wspólności z *Zamkiem Kaniowskim*, co jednak nie przeszkadza faktowi, że poemat posiada wysoką artystyczną wartość i wnosi nowe motywy”. Zob. M. Bielanka-Luftowa, *Znaczenie terytorium w tak zwanej szkole ukraińskiej*, „Pamiętnik Literacki” 1936, nr 1/4, s. 373.

9 Z. Żabicki, *Narzymiński wśród współczesnych*, Wrocław 1956, s. 50. Zdaje się, że badacz brał pod uwagę jedynie wersję *Bruna* z 1836 roku. W 1839 roku T.A.O. dopisał drugą część „romansu”, którą kilkanaście lat później dołączył do pierwszego tomu *Dzieł*. W artykule stosuję odmianę imienia tytułowego bohatera zgodną z praktyką autora poematu.

10 M. Janion, *Wieszcz i słuchacze*, [w:] tejże, *Gorączka romantyczna*, Gdańsk 2007, s. 134. Badaczka komentowała wersję *Bruna* opublikowaną w 1852 roku.

11 P. Chlebowski, „Bruno” T.A. Olizarowskiego, czyli magnetyzm oczu, [w:] *Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji*, red. Z. Trojanowiczowa, Z. Przychodniak, Poznań 1995, s. 221.

12 P. Chlebowski, dz. cyt., s. 234. Ten kierunek interpretacyjny obrała także Magdalena Chołojczyk. Zob. M. Chołojczyk, *Oblicza samotności romantycznej ukazane na przykładzie „Brunona” Tomasza Augusta Olizarowskiego*, [w:] *Samotność i różne jej aspekty*, red. P. Szczepańczyk, t. 2, Siedlce 2016, s. 70–71.

jak wcześniej Jerzy Weinberg, wyróżniła – jako odejście od schematów – humor¹³. Badaczka zaznaczała, że także w innych poematach Olifira odnajduje się elementy nowatorskie, takie jak: „frenezja przełamywana groteską na przemian z mistycyzmem, baśniowość, epifania, realizm metafizyczny i magiczny, a nawet surrealizm”¹⁴. Podobne spostrzeżenia poczynił Jarosław Ławski, który usytuował Olizarowskiego na pograniczu czarnego romantyzmu:

Jest on bowiem arcyzadkiem przypadkiem połączenia dwu różnych jak dzień i noc skrzydeł wyobraźni. Skrzydeł, których wspólną pracę zazwyczaj uznaje się za niemożliwą do uzgodnienia. Jedno – to skrzydło frenetyczne, czarnoromantyczne, ironiczno-groteskowe, chylące się aż do okrutnych, sadystycznych eksperymentów wyobraźniowych. Drugie – to skrzydło religijne, zbliżające się do inklinacji mistycznych, pietystycznych, kwietystycznych. Oba spina osobowość mizantropa melancholika, oddającego się li tylko na kartach literatury skrajnym eksperymentom okrucieństwa i mistyki.¹⁵

Ocenienie słuszności sądów o zdolnościach twórczych Olizarowskiego i wyznaczenie mu właściwego (sprawiedliwego) miejsca w historii literatury utrudnia dzisiaj nierozpoznana sytuacja tekstologiczna większości jego utworów. Ze względu na brak tak podstawowych ustaleń, jak określenie czasu powstania czy (pierwszej) publikacji danego tekstu, wskazanie przemian, jakim podlegał, oraz udziału autora w procesie wydawniczym literatura przedmiotu obfituje w uproszczenia, ujęcia stereotypowe, omyłki i nieścisłości zniekształcające obraz twórcy i deprecjonujące jego utwory.

¹³ Zob. M. Burzka-Janik, *Mistyczna frenezja. Czarny romantyzm Tomasza Augusta Olizarowskiego*, [w:] T.A. Olizarowski, *Poematy*, z autografów i pierwodruków oprac., wstępem poprzedziła M. Burzka-Janik, red. M. Burzka-Janik, J. Ławski, Białystok 2014, s. 51; J. Weinberg, *Dwa wczesne utwory Tomasza Augusta Olizarowskiego*, „Poezja” 1983, nr 11/12, s. 157.

¹⁴ M. Burzka-Janik, *Estetyczne nowatorstwo poematów Tomasza Augusta Olizarowskiego – od „Zaweruchy” do „Car-dziewicy”*, „Bibliotekarz Podlaski” 2015, nr 2, s. 95. Artykuł dotyczy poematów: *Zawerucha*, *Bruno*, *Sonia*, *Krzyż w Peredyli*, *Car-dziewica*.

¹⁵ J. Ławski, *Tomasz August Olizarowski – czarny romantyzm jako metafora losu pisarza*, [w:] *Podkarpacie literackie*, red. M. Nalepa, t. 2, *Varia: od romantyzmu ku współczesności*, red. A. Janicka, K. Maciąg, J. Pasternski, Rzeszów 2020, s. 110–111. W cytowanym artykule badacz wskazywał swoje intuicje odnośnie do przyczyn „katastrofy pisarskiej” Olizarowskiego, m.in. obraną strategią twórczo-wydawniczą, anachroniczny język i niekonsekwencję w eksperymentowaniu. Tamże, s. 103–110.

W poszukiwaniu podstawy tekstu

Za życia Olizarowskiego jedynie niewielki ułamek jego pism ogłoszono w samodzielnych tomach. Znacznie więcej utworów wydrukowano w różnych czasopismach, ale prawdopodobnie największa część twórczości T.A.O. nadal pozostaje w rękopisach, rozproszonych po różnych bibliotekach i archiwach, między innymi: Bibliotece Narodowej, Bibliotece Kórnickiej, Bibliotece Instytutu Badań Literackich PAN, Bibliotece Polskiej w Paryżu i Bibliotece im. Wasyła Stefanyka we Lwowie. Po śmierci poety w 1879 roku pierwsze samodzielne wydanie jego utworów pojawiło się przeszło sto lat później. Od 1983 roku, w którym to redakcja „Poezji” poświęciła zapomnianemu Wołynianinowi cały numer, kolejne próby przywrócenia jego literackiej spuścizny współczesnemu czytelnikowi podejmowano mniej więcej co dekadę: w roku 1995 ukazał się zbiór *Śnielki*, w 2003 – tomik *Zawerucha*. Bruno: *Poematy*, w 2014 – obszerny tom *Poematy*¹⁶. Wydania te obejmują niestety niewielką część pism T.A.O. i tylko ostatnie z nich dokumentuje, nierzadko zawiłą, sytuację tekstologiczną przywołanych utworów.

Przygotowanie edycji krytycznej zawsze stanowi wyzwanie, lecz twórcy tacy jak Olizarowski są szczególnie problematyczni. Olifir nieustannie poprawiał swoje utwory, również te już opublikowane (*Bruno*, *Odpowiedź Wsewotadowi*¹⁷), niektóre szlifował nawet kilkadziesiąt lat (*Wincenty z Szamotuł*¹⁸). Niekiedy wprowadzał drobne, przede wszystkim stylistyczne,

¹⁶ „Poezja” 1983, nr 11/12 – zawiera przedruki oraz inedita (z Biblioteki Polskiej w Paryżu i Biblioteki Kórnickiej); T.A. Olizarowski, *Śnielki*, Biblioteka Poezji pod red. B. Drozdowskiego, Warszawa 1995 – obejmuje wybrane liryki z trzeciego tomu *Dzieł* (1852), nie tylko te z części zatytułowanej *Śnielki*; T.A. Olizarowski, *Zawerucha*. Bruno: *Poematy*, wybór i oprac. tekstu M. Borzęcka, Kraków 2003 – na tomik składają się dwa najbardziej znane utwory T.A.O., w wariantach z 1836 roku (w wersji znacznie zmienionej pojawiły się także w pierwszym i drugim tomie *Dzieł*); T.A. Olizarowski, *Poematy*, dz. cyt. – zbiera odmiany tekstów, również tych nigdy niepublikowanych. Wybory poezji i dramatów przygotowywał Tadeusz Sivert. Zob. A. Tchórzewski, *Dwie spore teczki*, dz. cyt. Maszynopisów nigdy nie opublikowano.

¹⁷ *Bruno* – poemat opublikowany w: T.A.O., *Poezje*, Kraków 1836, i T. Olizarowski, *Dzieła*, t. 1, Wrocław 1852 (z podtytułem *Romans* i dodaną drugą częścią); *W odpowiedź Wsewotadowi a ku przestrodze Sławianom* – utwór drukowany w: T. Olizarowski, *Woskresenki*, Paryż 1846, i pod nieco zmienionym tytułem (*Odpowiedź Wsewotadowi. A przestroga Sławianom*) w: *Twory Dydyma Olifira*, Paryż 1862.

¹⁸ Część dramatu opublikowana została w 1850 roku (Poznań, przedruk z „Przeglądu Poznańskiego” 1849). W Bibliotece Polskiej w Paryżu zachowały się ponadto: wydrukowany egzemplarz z odręcznymi poprawkami autora, autograf wariantu pisanego około roku 1868 oraz luźne kartki z fragmentami, których datę powstania trudno ustalić. W 1877 roku Olifir posłał nową wersję

poprawki (*Car-dziewica*, *Fantazmat*), innym razem pisał teksty niemal zupełnie na nowo, zmieniał ich zamysł, wydźwięk czy kompozycję, przez co poszczególne warianty można uznać za różne, autonomiczne byty (*Krzyż w Peredyłu a Topir-Góra*, *Zawerucha* 1836 a 1852). Nie wszystkie rękopisy opatrzył datami, dlatego też ustalenie czasu i tym samym kolejności ich powstawania bywa kłopotliwe. Pewne utwory występują pod rozmaitymi tytułami (dramat *Role Duchów* to w innych redakcjach *Magnetyzer* i *Allan i Aurora*, wiersz *Duch Bajrona w Westminsterze* to *Bajrona pieśń pośmiertna*), co utrudnia powiązanie ze sobą odpowiednich wersji lub wręcz uniemożliwia dopasowanie tytułu wzmiankowanego w korespondencji czy prasie do tekstu. Istotne może okazać się ponadto wskazanie wariantu, który zapisał się w świadomości czytelniczej. Pierwodruk *Zaweruchy* zarówno za życia autora, jak i po jego śmierci, aż do dzisiaj, przywoływano i omawiano częściej niż jego odmianę z *Dzieł*¹⁹. O wierszu *Poczta raska* (*Poczta rosyjska*) Gabriel Korbut pisał, że po wydobyciu go z „Kuriera Warszawskiego” z 1835 roku przez „Kurier Codzienny” pod koniec lat 80. XIX wieku „inne pisma skwapliwie go przedrukowały, a krytycy, zachwyceni pięknością utworu, starali się za pomocą analizy językowej wykazać, że sonet ten nikt inny, tylko Mickiewicz mógł napisać”, zapomniawszy o wrocławskim wydaniu tekstów Olizarowskiego, do którego został on włączony po pewnych przekształceniach²⁰. Antologie z drugiej połowy XX wieku przywoływały z kolei wersję z 1852 roku²¹. Zważywszy na te czynniki

dramatu na konkurs krakowski. Niewykluczone, że pierwsze szkice utworu powstały jeszcze przed wybuchem powstania listopadowego, o czym mówię w dalszej części artykułu.

- 19 K. Supeł, „Wstydnio w Ukrainie, kiedy piosnka nie tak płynie”. Między wariantami „Zaweruchy” Tomasza Olizarowskiego, „Świat Tekstów. Rocznik Słupski” 2019, nr 17, s. 242–243, 252.
- 20 G. Korbut, Olizarowski Tomasz August, [w:] *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. B. Chlebowski i in., t. 6, Warszawa 1911, s. 79. Również w tej publikacji przywołano tekst z „Kuriera Warszawskiego” (1835, nr 8), który prawdopodobnie przedrukował utwór z lwowskich „Rozmaitości” (1835, nr 1), nie podając nazwiska autora. W 1886 roku sonet w takiej wersji opublikowano m.in. w „Kurierze Codziennym” (nr 225) i „Prawdzie” (nr 34). Wariant z *Dzieł* pojawił się kilka lat wcześniej we wspomnieniu pośmiertnym: Tomasz Olizarowski, „Kurier Poznański” 1879, nr 112.
- 21 Zob. *Księga wierszy polskich XIX wieku*, ułożył J. Tuwim, oprac. i wstępem opatrzył J.W. Gomułicki, t. 1, Warszawa 1954, s. 417; *Zbiór poetów polskich XIX wieku*, ułożył i oprac. P. Hertz, t. 2, Warszawa 1961, s. 600; Z. Trojanowiczowa, *Sybir romantyków*, w oprac. materiałów wspomnieniowych uczestniczył J. Fiećko, Poznań 1993, s. 222. Zob. także późniejsze antologie: *I ziarno duszy nagie pozostało. Antologia wierszy polskiego romantyzmu*, wybór i oprac. B. Dopart, A. Ziolkowicz, t. 1, Kraków 2006, s. 532; *Złota księga wierszy polskich*, ułożył J. Łukasiewicz, Wrocław 2007, s. 203. Wariant z *Dzieł* ukazał

najlepszym rozwiązaniem wydaje się przygotowanie edycji zbierającej wszystkie odmiany tekstów.

Zebranie wszystkich wariantów nie jest jednak rzeczą łatwą, także ze względu na ciągle odkrywanie kolejnych materiałów. Jak już wspomniałam, źródła dotyczące Olizarowskiego są rozproszone i w większości nieopracowane, dlatego wszelkie ustalenia wymagają nieustannej weryfikacji. Prowadzone przeze mnie badania pozwalają na kilka sprostowań i uzupełnień nawet w stosunku do wydanych dość niedawno *Poematów* (2014). Ich redaktorzy z jakiegoś powodu nie uwzględnili chociażby druków *Fantazmatu* – za podstawę tekstową uznano jeden z manuskryptów z Biblioteki Polskiej w Paryżu, stwierdziwszy, że poemat ten nie był nigdzie wcześniej publikowany²². W rzeczywistości utwór zaistniał dla szerszego grona czytelników dwukrotnie: w numerze „Pokłosia” (1855) oraz antologii Adama Wiślickiego (1858)²³. Białostocka edycja nie objęła również, mimo takiego założenia, wszystkich tekstów spełniających przyjęte w tomie kryteria²⁴ – zabrakło m.in. utworów: *Wilkołak. Powieść podług gminnych podań*, *Dana moja*, albo *Beatrice Słowiańska* i *Profesor*, przy czym w zasadach wydania zasygnalizowano opuszczenie tylko pierwszego z nich (z powodu niedostępności jedyne go znanego źródła tekstu)²⁵. W tej chwili, dzięki postępującej szybko digitalizacji zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Narodowej, zarówno egzemplarze czasopism, w których opublikowano te trzy poematy, jak i – uchodzące za zniszczone²⁶ – rękopisy tragedii *Wołodowie (Wołody)*, której treść w latach 70. Tadeusz Sivert odtwarzał na podstawie listu Cypriana Norwida, można bez trudu wyszukać nawet na

się również w wyborach pism Olizarowskiego: „Poezja” 1983, nr 11/12, s. 89 (choć z mylnie wskazanym przekazem i trochę innym podziałem strof); T.A. Olizarowski, *Śniełki*, dz. cyt., s. 66.

22 *Uwagi o tekstach, ich źródła i odmiany*, [w:] T.A. Olizarowski, *Poematy*, dz. cyt., s. 897.

23 „Pokłosie” 1855, R. 4, s. 50–57; *Klejnoty poezji polskiej wybrane z dzieł najznakomitszych dawnych i nowoczesnych poetów przez A.F.W.*, Warszawa 1858, poczet 4, s. 44–52. Podstawą wydania z 2014 roku stała się wersja rękopiśmienna oznaczona przez edytorę jako R2. Wariant opublikowany w XIX wieku bliższy jest manuskryptowi R1, lecz w ogólności wszystkie te odmiany nie wykazują diametralnych różnic.

24 Do tego korpusu tekstów miały wejść „wszystkie opublikowane i pozostające w rękopisach dłuższe formy poetyckie. W tym również utwory, których dziś nie uznalibyśmy za poemat, ale określane nim był w epoce, w znaczeniu utworu wierszowanego w ogóle”. Zob. M. Burzka-Janik, *Zasady wydania*, [w:] T.A. Olizarowski, *Poematy*, dz. cyt., s. 131.

25 M. Burzka-Janik, *Zasady wydania*, dz. cyt., s. 132.

26 Zob. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 8, *Romantyzm. Hasła osobowe: K–O*, oprac. zespół pod kierownictwem I. Śliwińskiej i S. Stupkiewicza, Warszawa 1969, 534.

platformach cyfrowych²⁷. W Bibliotece Narodowej odnalazłam także egzemplarz dramatu *Marian Muzowicz* (Bruges 1858), którego tytuł badacz sumiennie odnotował, powołując się na wspomnienia Agatona Gillera i artykuł Gabriela Korbuta, ubolewając jednocześnie, że tekstu utworu nie udało się odszukać²⁸.

Potrzebę uporządkowania spuścizny Olizarowskiego unaocznia również przypadek Wołodymyra Wasylenki, który niektóre utwory ze zbiorów Biblioteki Narodowej im. Wołodymyra Wernadskiego w Kijowie niesłusznie uznawał za nowo odkryte. I tak na przykład wiersz *Do Polek nawiedzających starców w Domu św. Kazimierza w Paryżu* wiele lat wcześniej przytaczał Aleksander Syski, *Do *** (Sposób na pieśń auzońską)* – redakcja „Poezji”, *Ze świata pieśni* z kolei – Tadeusz Sivert²⁹. Brak opracowania nakreślającego historię jeszcze innego liryku z ukraińskiej biblioteki doprowadził do mylnych wniosków Wojciecha Kamińskiego. W *Pocztę ruską*, która stała się osią jego artykułu, filolog widział bezpośredni wpływ końcowej sceny *Martwych dusz* Nikołaja Gogola³⁰. Rzecz jednak w tym, że kijowski rękopis i wrocławskie *Dzieła* (1852), które Kamiński również przywołał, to nie jedyne źródła tekstu. Sonet, opublikowany najpóźniej 3 stycznia 1835 roku (w „Rozmaitościach”) i następnie wielokrotnie przedrukowywany, powstał prawdopodobnie w roku 1831³¹. Powieść Gogola natomiast pisana była od około 1835 roku i wydana po raz pierwszy dopiero w 1842. Co istotne, warianty z dodatku do „Gazety Lwowskiej”

27 Zob. T. Sivert, *Tomasz August Olizarowski*, [w:] Z. Markiewicz, T. Sivert, *Melpomena polska na paryskim bruku. Teatralia polskie we Francji w XIX wieku*, Warszawa 1973, s. 14–15. Zob. także: T. Sivert, *O wczesnych dramatach historycznych Tomasza Augusta Olizarowskiego*, „Prace Polonistyczne” 1985, seria XLI, s. 228–230; C. Norwid, *Listy*, cz. 3, 1862–1866, oprac. J. Rudnicka, uzupełniła E. Lijewska, Lublin–Warszawa 2019, s. 188–191. Rękopisy pochodzą ze zbiorów Biblioteki Narodowej (sygn. Rps 6340 I).

28 T. Sivert, *Olizarowski i jego...*, dz. cyt., s. 237.

29 Zob. A. Syski, *Zakład św. Kazimierza w Paryżu. Szkic historyczny*, Łuck 1936, s. 274–275 (inny wariant w: „Poezja” 1983, nr 11/12, s. 62); „Poezja” 1983, nr 11/12, s. 63; T. Sivert, *Olizarowski i jego...*, dz. cyt., s. 242. Wołodymyr Wasylenko o rękopisach z kijowskiej biblioteki pisał w artykułach: *Nieznanie polonica w ukraińskich archiwach*, tłum. J. Dębski, „Ruch Literacki” 1993, z. 4, s. 453–463, i *Tomasz August Olizarowski. Tragizm wyobcowania*, dz. cyt.

30 W. Kamiński, *Езда-полет в неизвестное – „Русская почта” Т.А. Олизаровско-го*, „Przegląd Rusycystyczny” 1996, z. 1/2, s. 56.

31 Utwór opublikowano m.in. w czasopismach: „Rozmaitości” 1835, nr 1; „Kurier Warszawski” 1835, nr 8; „Kurier Codzienny” 1886, nr 225; „Prawda” 1886, nr 34; znacznie odmieniona *Pocztą ruską* ukazała się w: „Przegląd Poznański” 1849, t. 8, s. 230–231, i (z niewielkimi poprawkami) T. Olizarowski, *Dzieła*, t. 3, Wrocław 1852, s. 67. Data powstania sonetu (1831) pojawiła się pod wersją z „Przeglądu Poznańskiego” (przy czym odnosiła się zapewne do pierwszej redakcji tekstu).

i Biblioteki Wernadskiego nie różnią się pod względem opisywanych przez Kamińskiego zamysłu i realizacji utworu oraz wykorzystanych w nim toposów. Źródło swego natchnienia wskazał za to sam Olizarowski: inspirację czerpał z obrazu Aleksandra Orłowskiego. W pierwodruku sonet opatrzone podtytułem: *Podług obrazu Ad. (!) Orłowskiego* oraz przypisem: „Adam Orłowski, sławny rysownik. Znana jest powszechnie jego rycina: Poczta Ruska”. O tym, że to właśnie praca Orłowskiego natchnęła T.A.O., wspominał także Leonard Niedźwiecki w liście z 11 lipca 1837 roku do Eustachego Januszkiewicza³².

Błędne lub co najmniej niepewne datowanie dotyczy wielu innych tytułów. Choćby *Wulpolup*, wydany w 1858 roku, zdaniem Tadeusza Siverta powstawał w okresie, gdy T.A.O. mieszkał w Belgii (1852–1858)³³, gdy tymczasem o dramacie tym autor napomknął już w roku 1839 w liście do Leonarda Niedźwieckiego: „Posyłam *Głos* [w rocznicę 29 listopada, swój wiersz – K.S.]; może go umieścisz w «Młodej Polsce». Przy tym może być doniesienie, że Olizarowski napisał dramat pod tytułem: *Serce i głowa, i ich satellity*”³⁴. Dwa lata później (14 listopada 1841 roku) w liście do Józefa Bohdana Zaleskiego podawał rozwinięty tytuł: „Mam w rękopismie dramat humorystyczny pod tytułem *Wulpolup, albo głowa i serce, i ich satellity*”³⁵. Jeśli nawet nie była to ta sama redakcja utworu, to listy te sugerują, że pewne koncepcje mogły narodzić się dużo wcześniej, niż dotąd zakładano. Podobnie w przypadku *Wincentego z Szamotuł*, opublikowanego po raz pierwszy, częściowo, w 1849 roku w „Przeglądzie Poznańskim” (t. 9), Sivert zwracał uwagę, że pierwsza wersja dramatu musiała powstać przed rokiem 1846 – świadczy o tym tekst *Kilka uwag o poezji narodowej z powodu nowo wydanych „Woskresenek”* Wincentego Budzyńskiego z tego właśnie roku (Paryż)³⁶. Istotnie, na wzmiankę o tym utworze natrafiłam w liście Olizarowskiego z 12 listopada 1840 roku do Leonarda Niedźwieckiego³⁷. Aleksander Kozieradzki wskazywał z kolei, że szkice dramatu powstawały już nawet przed wybuchem walk wyzwoleniczych 1830 roku³⁸.

Przesunięcie datacji w przeciwnym kierunku należy zastosować względem zbioru z Biblioteki Kórnickiej (sygn. 37861), nieopatrzonego

32 Zob. L. Niedźwiecki, *Listy wybrane z lat 1832–1839*, oprac. S. Makowski, Warszawa 2009, s. 256. Przypuszczać można, że chodzi o litografię pojawiającą się pod tytułem *Kurier cesarski* (1819), przedstawiającą mknącą w tumanach kurzu trojkę pocztową.

33 T. Sivert, *Tomasz August Olizarowski*, dz. cyt., s. 73.

34 List (bez daty) ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej PAN (sygn. 2483, k. 4).

35 Rękopis ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej (sygn. 9207 III, k. 28).

36 T. Sivert, *O wczesnych dramatach...*, dz. cyt., s. 230.

37 Rękopis ze zbiorów Biblioteki Kórnickiej PAN (sygn. 2407, k. 290).

38 A. Kozieradzki, *Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831*, oprac. S. Kawyn, Wrocław 1962, s. 266.

miejszem i datą wydania oraz funkcjonującego w pracach Andrzeja Tchórzewskiego i Małgorzaty Burzki-Janik jako *Poezje. Psalmy* (w rzeczywistości zawierającego również sonety i dumkę). Wymienieni badacze upatrywali w nim, cytując Kanuta Gorkowskiego, „poezji urywkowych, ogłoszonych we Lwowie 1832” roku, i jednocześnie właściwego debiutu Olizarowskiego³⁹. Z moich ustaleń wynika jednak, że kórnicki druk to odbitka z „Przeglądu Poznańskiego” z 1849 roku. W tomie ósmym tego czasopisma znajdują się dokładnie te same utwory, w bliźniaczej postaci, identycznie podzielone (na psalmy i sonety), ułożone w niezmienionej kolejności i zapisane jednakowym krojem pisma⁴⁰; *Poezje* to nazwa działu. Ponadto zawarta w tomiku z Kórniku odmiana *Poczty ruskiej* (tutaj: *rosyjskiej*) jest dużo bliższa wersji z *Dzieł* (1852) niż tej z „Rozmaitości” (1835).

Podsumowanie

Twórczość Tomasza Olizarowskiego, poety i dramatopisarza zarówno bardzo płodnego, jak i rozpoznawalnego w XIX wieku, chociaż nadal nie jest częstym przedmiotem refleksji historycznoliterackich, to mówić można o znacznym rozwoju badań nad nią, przede wszystkim w kwestii analizy i interpretacji utworów. Najważniejsze obecnie wydają się jednak badania podstawowe, tropienie oraz opracowywanie nowych źródeł, a także uporządkowanie i przeanalizowanie znanego materiału. Jego ogrom sprawia, że weryfikacji wymagają nawet najnowsze ustalenia. Zmianom ulega choćby datowanie powstania niektórych utworów czy samego ich zamysłu, odnajdywane są ponadto kolejne warianty tekstów, co nieuchronnie wpływa na rozpoznanie ich faz twórczych, odbiór oraz umiejscowienie w historii literatury.

Zawiłości i problemy związane z pismami Olizarowskiego, jak i – posługując się słowami Jarosława Ławskiego – „historycznoliterackie miary sukcesu” (nowatorstwo na początku epoki, rewolucyjność estetyki wobec epoki poprzedniej, za wczesny czy spóźniony debiut)⁴¹ nie powinny jednak zniechęcać do podejmowania badań nad twórczością tego Wołynianina. Świadomość ogromu niewiedzy o niej, w tym przede wszystkim poziomu

³⁹ Zob. A. Tchórzewski, *Dwaj poeci. Kroki z korytarza nicości*, „Poezja” 1983, nr 11/12, s. 116; M. Burzka-Janik, *Mistyczna frenezja*, dz. cyt., s. 29; *Przemówienie K(anuta) Gorkowskiego nad grobem T(omasza) Olizarowskiego w Montmorency 21 maja 1886 r.*, „Poezja” 1983, nr 11/12, s. 196–197 (przedruk). Zob. także: M. Burzka-Janik, *Lwowski debiut Tomasza Augusta Olizarowskiego*, [w:] *Podkarpacie literackie*, dz. cyt.

⁴⁰ Krój pisma czy sposób zapisywania tytułu jest tożsamy np. z anonimowymi *Gorzkimi żalami* z tego samego tomu (s. 383).

⁴¹ J. Ławski, dz. cyt., s. 111.

skomplikowania sytuacji tekstologicznej utworów, przyczynia się do zachowania czujności w doborze materiału i nieograniczania poszukiwań do przeglądania najbardziej znanych wydań (*Poezye*, 1836; *Dzieła*, 1852; „Poezja” 1983, nr 11/12; *Zawerucha. Bruno: Poematy*, 2003; czy nawet *Poematy*, 2014).

Kamila Supeł

PhD student, Doctoral School of Humanities, University of Warsaw

ORCID.ORG/0000-0003-3440-2369

Unread (for too long): Tomasz August Olizarowski

Summary

Tomasz Olizarowski (1811–1879) is a largely forgotten author, prolific poet and playwright, known only to a small group of specialists, who have recently started work on restoring his reputation. To do him justice is not easy task as we possess neither a complete list of his publications with basic textual and bibliographic data nor a reliable picture of the critical response they met with. While the body of materials on Olizarowski that have already been identified needs to be ordered and re-examined, the burden of work is growing as new items, also in bad need of verification, continue to surface both in Poland and abroad. This is a progress report of sorts with a number of updates, corrections and clarifications by the author of this article herself.

Key words

Polish literature of the 19th century – Polish émigré literature in France – critical edition research – textual situation – collation – reception – Tomasz August Olizarowski (1811–1879)

Słowa kluczowe

recepca, edycja krytyczna, warianty tekstu, sytuacja tekstologiczna utworów, Tomasz Olizarowski

Bibliografia

- B., 1837, *Stawianin, zebrany i wydany przez Stanisława Jaszowskiego. T.I. Lwów 1837*. Tomasz August Olizarowski, „Pamiętnik Naukowy”, t. 3, z. 8, s. 253–257.
- *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”, 1969, t. 8, Romantyzm. Hasła osobowe: K-O*, oprac. zespół pod kierownictwem Irminy Śliwińskiej i Stanisława Stupkiewicza, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Bielanka-Luftowa Maria, 1936, *Znaczenie terytorium w tak zwanej szkole ukraińskiej*, „Pamiętnik Literacki”, nr 1/4, s. 360–377.
- Budzyński Wincenty, 1846, *Kilka uwag o poezji narodowej z powodu nowo wydanych „Woskresenek” Tomasza Augusta Olizarowskiego*, Paryż: W drukarni i litografii Maulde i Renou.
- Burzka-Janik Małgorzata, 2015, *Estetyczne nowatorstwo poematów Tomasza Augusta Olizarowskiego – od „Zaweruchy” do „Car-dziewicy”*, „Bibliotekarz Podlaski”, nr 2, s. 79–97.
- Chlebowski Piotr, 1995, *„Bruno” T.A. Olizarowskiego, czyli magnetyzm oczu*, [w:] *Zapomniane wielkości romantyzmu. Pokłosie sesji*, red. Z. Trojanowiczowa, Z. Przychodniak, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Chmielowski Piotr, 1900, *Historia literatury polskiej*, z przedmową B. Chlebowskiego, t. 5, Warszawa: Drukarnia A.T. Jezierskiego.
- Chołojczyk Magdalena, 2016, *Oblicza samotności romantycznej ukazane na przykładzie „Brunona” Tomasza Augusta Olizarowskiego*, [w:] *Samotność i różne jej aspekty*, red. P. Szczepańczyk, t. 2, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- [Dembowski Edward] E.D., 1845, *Piśmiennictwo polskie w zarysie*, Poznań: Nakładem i drukiem N. Kamieńskiego i Spółki.
- Gr[abowski] M[ichał], 1840, *O szkole ukraińskiej poezji*. W *Literatura i krytyka*, t. 1, Wilno: Nakład i druk Teofila Glücksberga.
- Hahn Wiktor, 1948, *„Konfederaci Barscy” Adama Mickiewicza w uzupełnieniu Tomasza Olizarowskiego*, „Pamiętnik Literacki”, nr 38, s. 418–428.
- Janion Maria, 2007, *Wieszcz i słuchacze*. W *Gorączka romantyczna*, Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/obraz Terytoria.
- Jedynek Stanisław, 2002, *„Szkola ukraińska” w polskim romantyzmie*. W *„Szkola ukraińska” w polskim romantyzmie*, red. Serhij Tkaczow, Tarnopol: Підручники & Посібники.
- Kamiński Wojciech, 1996, *Езда-полет в незнакомое – „Русская почта” Т.А. Олизаровского*, „Przegląd Rusycystyczny”, z. 1/2, s. 49–58.
- Korbut Gabriel, 1911, *Olizarowski Tomasz August*. W *Wiek XIX. Sto lat myśli polskiej. Życiorysy, streszczenia, wyjątki*, red. B. Chlebowski i in., t. 6, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa.
- Kozieradzki Aleksander, 1962, *Wspomnienia z lat szkolnych 1820–1831*, oprac. S. Kawyn, Wrocław: Ossolineum.

- Kraiński Wincenty, 1867, *Historyja literatury i oświaty narodu polskiego*, Wrocław: Nakładem własnym wydawcy, Czcionkami A. Neumanna.
- *Księga wierszy polskich XIX wieku*, 1954, ułożył J. Tuwim, oprac. i wstępem opatrzył J.W. Gomulicki, t. 1, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kwapiszewski Marek, 2006, *Kozak romantyczny. Dzieje motywu*, [w:] *Późny romantyzm i Ukraina. Z dziejów motywu i życia literackiego*, Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN.
- Maciejewski Marian, 1966, *Od erudycji do poznania. Z dziejów romantycznej liryki opisowej*, „Roczniki Humanistyczne”, t. XIV, z. 1, s. 5–79.
- Mickiewicz Adam, 2003, *Dzieła*, t. XV, *Listy*, cz. 2, 1830–1841, Warszawa: Czytelnik.
- [Miniszewski Józef Aleksander], J. Aleksander, *List trzeci*, „Gazeta Polska” 1850, nr 47–49.
- Nehring Władysław, 1866, *Kurs literatury polskiej dla użytku szkół*, Poznań: Nakład i własność Jana Konstantego Żupańskiego.
- Niedźwiecki Leonard, 2009, *Listy wybrane z lat 1832–1839*, oprac. S. Makowski, Warszawa: Czytelnik.
- Norwid Cyprian, 2019, *Listy*, cz. 3, 1862–1866, oprac. J. Rudnicka, uzupełniła E. Lijewska, Lublin–Warszawa: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.
- Nowacki Albert, 2018, *Wiersze Tomasza Augusta Olizarowskiego (Ze zbiorów Ukraińskiej Biblioteki Narodowej im. Wołodymyra Wernadskiego w Kijowie)*, „Teki Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych”, s. 53–66.
- Olizarowski Tomasz, 1846, *Woskresenki*, Paryż: W drukarni i litografii Maulde i Renou.
- Olizarowski Tomasz, 1852, *Dzieła*, t. 1–3, Wrocław: Nakładem Zygmunta Schlettera.
- [Olizarowski Tomasz], 1862, *Twory Dydyma Olifira*, Paryż: W Księgarni Polskiej.
- [Olizarowski Tomasz August] T.A.O., 1836, *Poezye*, Kraków.
- Olizarowski Tomasz August, 1995, *Śniełki*, Biblioteka poezji pod red. B. Drozdowskiego, Warszawa: Interart.
- Olizarowski Tomasz August, 2003, *Zawerucha. Bruno: Poematy*, wybór i oprac. tekstu M. Borzęcka, Kraków: Universitas.
- Olizarowski Tomasz August, 2014, *Poematy*, z autografów i pierwodruków oprac., wstępem poprzedziła M. Burzka-Janik, red. M. Burzka-Janik, J. Ławski, Białystok: Wydawnictwo Alter Studio.
- Omikron, 1874, *Kronika krakowska*, „Gazeta Narodowa”, nr 34.
- *Podkarpacie literackie*, 2020, red. M. Nalepa, t. 2, *Varia: od romantyzmu ku współczesności*, red. A. Janicka, K. Maciąg, J. Pasternski, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- *Polish Literature*, 1840, „The Foreign Quarterly Review”, vol. XXV, s. 159–188.

- *Przemówienie K(anuta) Gorkowskiego nad grobem T(omasza) Olizarowskiego w Montmorency 21 maja 1886 r.*, 1983, „Poezja”, nr 11/12, s. 196–197 (przedruk).
- Rudkowska Magdalena, 1998, *Tomasza Augusta Olizarowskiego szansa na dramat narodowy*, „Teksty Drugie”, nr 5, s. 125–136.
- Rychter J.H. [Józef Hieronim], *Giulietta. Rys literacki*, „Tygodnik Illustrowany” 1884, nr 93, s. 235–237.
- Sivert Tadeusz, 1964, *Olizarowski i jego patriotyczna liryka emigracyjna*, „Prace Polonistyczne”, seria XX, s. 235–244.
- Sivert Tadeusz, 1969, *Konfederaci barscy Mickiewicza w przekładzie i z „Dokończeniem” T.A. Olizarowskiego*, „Przegląd Humanistyczny”, nr 4, s. 91–100.
- Sivert Tadeusz, 1973, *Tomasz August Olizarowski*, [w:] Z. Markiewicz, T. Sivert, *Melpomena polska na paryskim bruku. Teatralia polskie we Francji w XIX wieku*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Sivert Tadeusz, 1985, *O wczesnych dramatach historycznych Tomasza Augusta Olizarowskiego*, „Prace Polonistyczne”, seria XLI, s. 227–242.
- Sowiński Leonard, 1879, *Tomasz August Olizarowski*, „Kłosy”, nr 751, s. 331; nr 752, s. 339; nr 753, s. 364–365.
- Supeł Kamila, 2019, „Wstydno w Ukrainie, kiedy piosnka nie tak płynie”. *Między wariantami „Zaweruchy” Tomasza Olizarowskiego*, „Świat Tekstów. Rocznik Słupski”, nr 17, s. 241–254.
- Syski A[leksander], 1936, *Zakład św. Kazimierza w Paryżu. Szkic historyczny*, Łuck: Drukarnia Kurii Biskupiej.
- Tchórzewski Andrzej, 1983, *Dwaj poeci. Kroki z korytarza nicości*, „Poezja”, nr 11/12, s. 108–121.
- Tchórzewski Andrzej, 1983, *Dwie spore teczki*, „Poezja”, nr 11/12, s. 194–195.
- [Tokarzewicz Józef], 1877, *Listy J.T. Hodiego*, „Kłosy”, nr 601, s. 6–7; nr 602, s. 22.
- Trojanowiczowa Zofia, 1993, *Sybir romantyków*, w oprac. materiałów wspomnieniowych uczestniczył J. Fiećko, Poznań: W drodze.
- [Warfłomejewa Nela] Варфоломеева Неля, 2013, *Історична драма „Рогнеда” у рукописній спадщині Томаша Августа Олізаровського*, „Київські Полоністичні Студії”, t. 22, s. 244–249.
- [Wasylenko Wołodymyr] Wasilenko Włodzimierz, 1993, *Nieznanne polonica w ukraińskich archiwach*, tłum. J. Dębski, „Ruch Literacki”, z. 4, s. 453–463.
- Wasylenko Wołodymyr, 1996, *Tomasz August Olizarowski. Tragizm wyobcowania*, [w:] *Ukraińskim tropem polskich pisarzy XIX i XX w.*, Poznań: Wydawnictwo Fundacji Literackiej; Wielkopolska Agencja Wydawnicza.
- Weinberg Jerzy, 1983, *Dwa wczesne utwory Tomasza Augusta Olizarowskiego*, „Poezja”, nr 11/12, s. 156–164.

- [Wiślicki Adam], 1858, *Klejnoty poezji polskiej wybrane z dzieł najznakomitszych dawnych i nowoczesnych poetów przez A.F.W.*, Warszawa: Nakładem Józefa Kaufmana, Drukiem Bronisława Kopczyńskiego, poczet 4.
- Wnuk Agnieszka, 2014, *Polska romantyczna powieść poetycka. Wyznaczniki i konteksty gatunkowe*, Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- *Zbiór poetów polskich XIX wieku*, 1961, ułożył i oprac. P. Hertz, t. 2, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- *Złota księga wierszy polskich*, 2007, ułożył J. Łukasiewicz, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Żabicki Zbigniew, 1956, *Narzymyński wśród współczesnych*, Wrocław: Ossolineum.

Rękopisy listów

- Olizarowski Tomasz do Niedźwieckiego Leonarda (bez daty), Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. 2483, k. 1–4.
- Olizarowski Tomasz do Niedźwieckiego Leonarda (12 listopada 1840 roku), Biblioteka Kórnicka PAN, sygn. 2407, k. 290.
- Olizarowski Tomasz do Zaleskiego Józefa Bohdana (14 listopada 1841 roku), Biblioteka Jagiellońska, sygn. 9207 III, k. 28–29.